

[DOI:10.52754/16947673_2022_33_3](https://doi.org/10.52754/16947673_2022_33_3)

Serahsî'nin Hapis Hayatı İle İlgili Bazı Araştırmalar

Ayzada Tashtanova*

Öz

Serahsî, h.466/1073 yılında hapse girmiş ve h.480/1087 yılında da özgürlüğüne kavuşmuştur. Bu 14 sene içerisinde Şemsü'l-Mülk II Nasr b. İbrahim (1068-1079), Ebû Şûca Hızır Han (1079-1080) ve Ahmed Han (1081-1088) olmak üzere üç hakan tahta gelmiştir. Bu üç hakanın dönem dönem fukaha ile anlaşmazlıkları olmuş, hatta bazı fakihleri idam ettirene kadar varılmıştır. İmam Serahsî'nin de bu fakihler arasında yer aldığını tahmin etmek mümkün.

Tabakât eserlerinde, İmam Serahsî'nin hapse atılmasının nedeni ile ilgili, dönemin emîrine, hakanına “nasihat içeren bir sözü” sarfetmiş olduğundan dolayı hapsedildiği haberi yer alır. Kendisi ise *el-Mebcut*'un 19 yerinde, *Usulü'l-Fıkh*'ın 1 yerinde, *Şerhu Siyeri'l- Kebîr*'in 1 yerinde olmak üzere toplam 23 pasajda, hapis hayatından, o günlerin zorluklarından ve hapse düşüren sebepten bahsetmiştir.

Anahtar Kelimeler: Serahsi, Özkent, Hanefi mezhebi, Karahanlılar, fıkıh.

* AÜSBE Doktora Öğrencisi, aizadatashtan@gmail.com

Some Investigations About al-Sarakhsi's Prisoned Life

Abstract

Al-Sarakhsi was imprisoned in 1073 (466 hijri) and in 1087 (480 hijri) he was emancipated. During his 14 years in prison, there were 3 khans on the throne: Shamsulmulk II Nasr ibn İbrahim (1068-1079), Abu Shuja Khizir Khan (1079-1080) and Ahmad Khan (1081-1088). These three khans had conflicts with the fuqaha from time to time, even some of them had executed. And it is possible to guess that İmam al-Sarakhsi was one of these faqihs.

In the Tabakat works, there are some news about the reason for the imprisonment of İmam al-Sarakhsi, that he was imprisoned because of "a word containing advise" to the ruler of the time. Al-Sarakhsi had mentioned his prison life, the difficulties of those days and the reason that brought him to prison in a total of 23 passages, including 19 passages of al-Mabsut, 1 passage of Usul al-Fiqh and 1 passage of Sharh al-Siyar al-Kabir.

Keywords: Sarakhsi, Ozkent, the Hanafi school, Karakhanids, fiqh.

Giriş

Hanefî mezhebine mensup âlimler içerisinde verdiği eserleri kadar hayatıyla da dikkat çeken belki de tek âlimdir Şemsü'l-Eimme es-Serahsî. Hanefî fikhının iskeletini oluşturan “zâhiru'r-rivâye” eserlerini, delilleriyle birlikte şerh ederek Hanefî fikhının anlaşılmasına ve yayılmasına katkı sağlamıştır. Üstelik *El-Mebsût* isimli 30 ciltlik bu hacimli eserini hapsin zor şartları altında yazdığı düşünüldüğünde, Serahsî'nin bir âlim olarak üretkenliğine hayret etmemek elde değil. Onun hapse atılmasının nedenleri ve hapis süreci ile ilgili yaptığımız bu araştırma, Serahsî'nin hapis hayatının daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

1. Serahsî'nin Kısaca Hayatı

İslam âleminin “Şemsü'l-Eimme es-Serahsî” olarak tanıdığı büyük İslam hukukçusunun tam ismi, eserlerinin önsözünde kendisinin de ifade ettiği üzere *Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl*'dir. Bugünkü Türkmenistan ile İran sınırında eski bir Horasan beldesi olan Serahs¹ kasabasında veya onun civarında doğmuştur.

¹ Günümüzde ise Serahs, İran'ın Razavi Horasan Eyaletine bağlı bir şehir olup, eyaletin doğusunda Türkmenistan sınırında yer alır. Şehrin 2006 yılı resmi nüfusu 33.571 kişi ve 8.066 hanedir. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Serahs> 12.06.2022

Doğum yılınının 400/1009 yönünde bilgiler bulunmakla beraber eski biyografi müellifleri doğum yılını zikretmemişlerdir.²

Serahsî'nin çocukluğuyla ilgili olarak on yaşındayken ticaret maksadıyla Bağdat'a giden babasına refakat ettiği, daha sonra tahsil yapmak üzere de Buhara'ya gittiği bilinmektedir. Burada Serahsî, Semsü'l-Eimme Abdülaziz el- Halvanî'den (ö.452/1060) ders alarak ilimde ilerlemiş ve devrinin seçkin şahsiyetlerinden biri haline gelmiştir. Serahsî'nin ünvanı öyle yayılmıştır ki, hocasından sadece üzerinde öğretim yaptığı halıyı değil, aynı zamanda Semsü'l-Eimme (imamların güneşi) ünvanını da tevarüs etmiştir.³

Serahsî'nin hocalarının arasında Halvanî'den (ö.452/1060) başka kendisininin *Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr*'in önsözünde bildirdiği gibi Şeyhülislam Ebu'l-Hasan es-Suğdî (461/1069) ve Ebû Hafs Ömer b. Mansur el-Bezzar'dan (ö.?) da ders almıştır. *es-Siyerü'l-Kebîr*'i hocası Halvânî olmak üzere üç hocasından üç ayrı senedle kendisine ulaştığını söylemiştir.⁴

² Muhammed Hamidullah, DIA "Serahsî", XXXVI, Ankara 2009, s.544-547.

³ Abdulhayy el-Leknevî, "el-Fevâidu'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye", Beyrut 1998, s.261; Abdülkâdir el-Kuraşî, el-Cevâhiru'l-Mudîyye Fî Tabakâti'l-Hanefiyye, c.II, s.28, Dâru'l-Ma'rif, Haydarabad 1332.

⁴ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr*, I, 5, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997; Leknevî, Ebu'l-Hasan es-Suğdî'nin Serahsî'den ders aldığı ve *Şerhu Siyeri'l-Kebîr*'i de ondan rivayet ettiğini ifade etmektedir. s.261.

Serahsî'nin birçok talebesi olmuştur. Kaynaklarda zikredilen meşhur öğrencilerinden bazılarının ismi şöyledir: Burhanu'l-Eimme Abdulazîz b. Ömer b. Mâze (ö.536/1141), Kâdîhân'ın (ö.592/1196) dedesi Mahmud b. Abdülazîz el-Özcendî, Burhaneddîn el-Merginânî'nin (ö.593/1187) anne tarafından dedesi Ebû Hafs Ömer b. Ali ez-Zenderâmâsî, Rükneddîn Mes'ûd b. Hüseyin⁵ el-Küşanî (veya Kâşânî)⁶, Osman b. Ali b. Muhammed el-Bîkendî (veya Baykandî)⁷ ve Ebû Bekir Muhammed b. İbrahim el-Hasîrî'dir.⁸

Serahsî'nin Türk soyundan olmasına dair açık bir delil yoktur. Ancak onun Karahanlılar döneminde yaşamış olması, birçok defa bülûğ çağı meseleleriyle ilgili Türklerden bahsetmiş olması, hizmetçilerin en değerlilerinin Türklerden olduğunu söylemesi,⁹ onun Türk soyundan olduğu fikrini vermektedir. Eserlerinde Arapça bazı terimlerin karşılığını Farsça vermesi, Farsçanın o dönemde şehirlerde aydınların kullandıkları iki dilden biri olması

⁵ Leknevî "Hasan" şeklinde vermektedir, s.261.

⁶ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, TDV yay., s. 42, Ankara 1990.

⁷ Yusuf Ziya Kavakçı, *XI. Ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mâvarâû'n-Nahr İslam Hukukçuları*, s. 57, Ankara 1976; Leknevî, Bikendî'nin Serahsî'den fıkıh öğrenen son öğrenci olduğunu ve Mabsût'un 15 cildini bu talebesi imla ettiğini ifade etmektedir. s.261.

⁸ Taşköprüzâde Ebî Enuş olarak bilindiğini de kaydetmektedir. *Tabakatü'l-Fukahâ*, b.y.y. 1961, s.76; Hamidullah, "Serahsî" DIA, 544; el-Leknevî, 261; Kuraşî, , c.II, s.29; Özel, s.42.

⁹ Serahsî, *Mabsut* (terc.Mustafa Cevat Akşit), c.V, s.107, Gümüşev yay., İstanbul 2008.

sebebiyledir.¹⁰ Kuvvetli hafızaya ve üstün bir yeteneğe sahip olan Serahsî, fıkıh ilminin dışında matematik, cebir alanlarında da başarılı olduğunu ve şiirle de ilgilendiğini eserlerinden görmek mümkündür.

Serahsî'nin ölüm tarihi konusunda farklı bilgiler mevcut olmakla beraber biyografi eserleri umumiyetle 483/1090-91 tarihini zikrederler. Ayrıca “490 yılına doğru” veya “500 yılına doğru” gibi ifadeler de mevcuttur.¹¹ Ancak Hamidullah'ın belirttiği gibi Serahsî'nin *Şerhu's-Siyerü'l-Kebir*'de 480 yılında hapisneden çıkarıldığını ve hemen Merginan'a giderek hapisnede başlamış olduğu eserinin geri kalan kısmını burada tamamladığını bildirmesi, 483 tarihini desteklemektedir.¹²

Serahsî, sahip olduğu eserlerinin sayısı bakımından en büyük müslüman fakîhlerden biridir. Eserlerinin büyük bir kısmı onun hapislik döneminde kaleme alınmış olup, İmam Muhammed'in “*Zâhiru'r-Rivâye*” adı altında toplanan ve muhtevâsı Hanefî fikhının temel görüşlerini oluşturduğu için “*Mesâilü'l-Usûl*” olarak bilinen eserlerin şerhlerinden oluşmaktadır. Bu eserler *el-Asl/el-Mebsût*, *Ziyâdât*, *el-Câmiu's-Sagîr*, *el-Câmiu'l-Kebîr*, *es-Siyer-i Sagîr* ve *es-Siyerü'l-*

¹⁰ Hamidullah, s.544.

¹¹ Leknevî, s.261; Taşkoprüzade, s.76; İbn Kutluboğa, *Tâcu't-Terâcim*, s.234, *Dâru'l-Kalem*, Dimaşk 1992; Kuraşî, , c.II, s.29.

¹² Salih Tuğ, “Eserlerinde Rastlanan İfadelerine Göre İmam Serahsî'nin Hapis Hayatı”, 900. Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle Büyük İslam Hukukçusu Şemsü'l-Eimme Es-Serahsî Armağanı, s.59, AÜ Basımevi 1965.

Kebîr'dir.¹³ Serahsî'nin şerh etmiş olduğu bu eserler, Hanefî mezhebinin temel delillerini açıklaması bakımından çok önemli yere sahiptir.

2. Serahsî'nin Hapis Hayatı

İmam Serahsî'nin hapis hayatına geçmeden önce, onun yaşadığı dönemin, özellikle hapiste kaldığı süre zarfında ülkenin siyasî durumundan bahsetmek gerekir. Zira onun belli olmayan sebeplerden ötürü hapse atılmasını, hükümdar-ulema ilişkisi üzerinden değerlendirmek mümkün. Biz Serahsî'nin yaşadığı dönemin siyasî durumunda, onun Buhara'da bulunduğu dönemden itibaren hapisten çıkışına kadar olan süreci ele alacağız.

a. Dönemin Siyasî Durumu

Serahsî, Karahanlılar'ın (840-1212) hüküm sürdüğü dönemde yaşamıştır. 1041-42 yıllarında Karahanlılar'ın Doğu ve Batı Karahanlılar olmak üzere ikiye ayrılmasından sonra ise, Batı Karahanlılar'ın bölgesinde ikamet etmiştir. Batı Karahanlılar'ın ilk hakanı Aynüddeve ve Muayyidul-adl¹⁴ lakaplı Muhammed b. Nasr (1041-1052), Batı Karahanlı Devleti'nin büyük kağanı (Arslan Kara Hakan) olarak daha önce oturduğu Özkent'te ikamet etmeye ve

¹³ Muhammed Ebû Zehra, Ebû Hanîfe (Çev. Osman Keskiöğlü), 235, Ankara 2005.

¹⁴ Omelyan Pritsak, "Karahanlılar" IA, VI, s.262, Maarif Basımevi, İstanbul 1955.

devleti buradan yönetmeye karar verir. 1052 yılında Aynuddevle vefat edince yerine yardımcı kağan olan kardeşi Tamgaç Han İbrahim b. Nasr gelir ve Tamgaç Buğra Karahan ünvanıyla büyük kağan olur. Tamgaç Han Özkent'e gitmeyip, oturduğu Semerkant'ı başşehir yapar ve devleti de buradan yönetmeye karar verir. Kaynaklar, Tamgaç Han İbrahim b. Nasr'ın (1052-1068) âdil ve dindar, hatta ideal bir hükümdar olduğunu anlatırlar.¹⁵ Ayrıca devlete ait kararları bizzat kaleme aldığı, fukahadan izin almadan yeni vergiler ihdas etmediği kaydedilir.¹⁶ İslam eserlerinde, Karahanlılar'ın en meşhur hükümdarı olan İbrahim b. Nasr'ın, devleti adalet üzerine tanzim ettiği, hırsızların kökünü kazdığı, halkın menfaatine çalıştığı, kasapların insafsız fiyatlarına karşı mücadele ettiği anlatılır. Ayrıca Tamgaç han, bir bahçeden izinsiz gül alan bir şahsın, bir âlimin şefaatine rağmen elini kestiği, bunun gibi eşkıyaları da takip ettiği de bilinenler arasındadır.¹⁷ Bununla beraber Buhara ve Semerkant merkez olmak üzere birçok şehirde hayır müesseseleri, Semerkant'ta medrese ve hastane de yaptırmıştır.¹⁸ Ünlü Türkolog Omelyan Pritsak, bütün bunlara rağmen bu dindar hükümdar ile ulema

¹⁵ Erdoğan Merçil, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 1985, s.27; Abdülkerim Özaydın, "Karahanlılar" DİA, XXIV, Ankara 2001, s. 408; Pritsak, s.262.

¹⁶ Özaydın, s.408.

¹⁷ Pritsak, s.262; V.V. Barthold, Moğol İstilasına Kadar Türkistan, s.388-391, İstanbul 1981. (konuyla ilgili hikâyeler de zikredilmiştir).

¹⁸ Özaydın, s.408.

arasında anlaşmazlıkların bulunduğunu kaydeder, bilinmeyen bir sebepten dolayı imam Ebu'l-Kasım es-Semerkindî'yi öldürtmek zorunda kaldığını bildirmektedir¹⁹ Ayrıca onun sünnî taassuba sahip olduğunu, daha yardımcı hakan (Buğra Han) iken 1044'de hîle ile Mâverâünnehr'de İsmailîleri imha ettiğini haber vermektedir. İbrahim b. Nasr iktidar döneminde Doğu Karahanlı hükümdarının kaybettiği toprakları geri almaya girişmiş, Selçuklular ise Batı Karahanlıların topraklarına doğru ilerleyerek Huttel ve Sağaniyan'ı ele geçirmiştir.²⁰ Büyük Selçuklu'nun ikinci hükümdarı olan Alp Arslan (1064-1072), ardı ardına Belh ile Tirmiz'i, Harezmi'den başlayıp Cend ile Savran içlerine kadar ele geçince, hükümdar İbrahim b. Nasr Bağdad'a heyet göndererek Abbâsî halifesine Selçuklu sultanının yaptıklarından şikâyetle bulunur. Ancak halife, Karahanlı hükümdarına hilat giydirmekten ve ünvanlar vermekten başka güce sahip değildi.²¹ Tamgaç Han İbrahim b. Nasr felç olunca, yerine oğlu Şemsü'l-Mülk II. Nasr b. İbrahim (1068-1079) geçmiştir.²²

Şemsü'l-Mülk babasına nispeten daha savaşçıl bir yönetici olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Selçuklularla doğrudan savaşa girmiş, bu savaş Alparslan'ın Mâveraâunnehr seferinde ölümünden

¹⁹ Pritsak, s.262; Barthold, s.390.

²⁰ Merçil, s.27; Özeydin, s.408; Pritsak, s.262.

²¹ Barthold, s.391.

²² Merçil, s.27; Özeydin, s.408.

sonra da oğlu Melikşah ile devam etmiştir. Melikşah'ın Tirmiz'i ele geçirip, hükümdarın bulunduğu Semerkant üzerine yürüyünce, Şemsü'l-Mülk ondan barış istemiş ve 1074 yılında Selçukluların hâkimiyetini tanımak zorunda kalmıştır. Bu barış, akrabalık bağa dönüşmüş ve Şemsü'l-Mülk Melikşah'ın kız kardeşi Ayşe Hatun ile evlenmiş, kendi amcası İsa Han'ın kızı Celâliye (Terken) Hatun'u ise Melikşah'a vermiştir. Selçuklu ve Karahanlı aileleri arasında akrabalık tesis edilince, Maverâünnehr'de kısa da olsa bir barış ve huzur dönemi yaşanmıştır.²³

Kaynaklar Şemsü'l-Mülk'ün kendi ülkesine İslamiyet'in yayılması ve dinî konulardaki karışıklıklara son vermek için gayret sarf ettiği anlatılır. Ancak babası gibi Şemsü'l-Mülk de âlimler ile anlaşmazlığa düşmüş, daha saltanatının başlangıcında 1068-69 yılında Buhara'da Ebu İbrahim İsmail b. Ebi Nasr es-Saffar'ı idam ettirmiştir.²⁴ Sem'anî, bunun sebebi olarak es-Saffar'ın, hükümdarı dinin farzlarını yerine getirmeğe ve haramlardan kaçınmaya davet etmesini gösterir.²⁵

Şemsü'l-Mülk'ten sonra iktidara kardeşi Ebû Şûca Hızır Han (1079-1080) geçmiştir.²⁶ Bu hakan hakkında kaynaklarda fazla bilgi

²³Özaydın, s.408; Pritsak, s.263.

²⁴ Pritsak, s.263.

²⁵ Barthold, s.393.

²⁶ Özaydın, s.408; Merçil, s.27.

bulunmamakla birlikte onun akıllı ve âdil bir hükümdar olduğu, şâir ve âlimlerin hâmîsi olduğu kaydedilir.²⁷

Ebû Şûca Hızır Han'ın kısa sürelik hükümdarlık döneminden sonra tahta henüz küçük yaşta olan oğlu Ahmed Han (1080-1088 ve 1090-1095) geçmiştir.²⁸ Ahmed Han'ın yaşının küçük olması ve devlet işlerinde tecrübesinin bulunmaması, birçok yanlış kararlar vermesine neden olmuştur. En başta onun, âlimler ile geçinemediğinden söz edilir. Henüz saltanatının başında dönemin Kâdilkudâtı Ahmed b. Süleyman el-Kâsânî'yi idam ettirmiştir. Bunun üzerine veya diğer zulme uğrayanların adına Şâfiî fâkihlerinden Ebu Tâhir b. Alek (veya İlek) İsfahan'a giderek Melikşah'tan yardım ister.²⁹ Melikşah, 1088 yılında Buhara ve Semerkant'ı zapteder, Özkent'e gelerek Ahmed Han'ı esir alır ve İsfahan'a götürür. Bu olaydan sonra Melikşah, Doğu Karahanlı topraklarına doğru yönelir ve neticede 1089 yılında başşehri Kaşgar olan Doğu Karahanlı Devleti Hakanı Buğra Kara Hakan Hasan da itaat arz edip hutbeyi Melikşah adına okutmuştur. Böylece Ahmet Han'ın esir alınmasıyla Batı Karahanlı Devleti Selçuklular'a tabi kılındığı gibi, Doğu Karahanlılar da onlara tâbi olmuştur.³⁰

²⁷ Özaydın, s.408.

²⁸ Özaydın, s.408; Merçil, s.27.

²⁹ Özaydın, s.408; Pritsak, s.263.

³⁰ Özaydın, s.408; Pritsak, s.263; Barthold, s.395-396.

Melikşah, İsfahan'a döndükten sonra Ahmed Han'ı kendisine tâbi kalmak şartıyla ülkesi Maverâünnehr'e iade eder. Ancak ulema, İsfahan'da İsmailî'lerin etkisinde kalan Ahmed Han'ı zındıklıkla suçlayarak hîle ile esir alırlar. Onun ithamları inkâr etmesine rağmen 1095 yılında idama mahkûm ederler.³¹ Bu olay, ulemanın askerî sınıflarla birlikte hükümete ve halka karşı kazandıkları en büyük başarılarından sayılmıştır.³²

Günümüz araştırmacılarından Ömer Soner Huncan, Karahanlılarda hanedan ve bürokrat-ulema çatışması konusunda yaptığı incelemede ilginç tespitlerde bulunmuştur. Ona göre Karahanlı hakanlar, İslâm'a girmesinden sonra yönetim meşrûiyetini hilafet makamından almaya başlar, İslam hukukuna göre yönetilen devlette de kendi yönetimlerine müdahil olan bürokrat-ulema sınıfı ile karşı karşıya kalmıştır. Bu sınıf, sahip oldukları eğitim nedeniyle devlet bürokrasisinde önemli bir güç haline gelmiş, bu gücü kaybetmemek için de Hanefî mezhebi dışında başka bir dinî doktrinin bölgede tutunmamasına izin vermemişlerdir. Hanefî programına göre kurulan ve devletin bürokrasisine elaman yetiştirmek amacını da taşıyan medreseler ise onların güçlerinin asıl

³¹ Özaydın, s.409; Merçil, s.27; Pritsak, s.263; Barthold, s.395-396.

³² Barthold, s.396.

kaynağı konumundaydı.³³ Dönem dönem vuku bulan bu iktidar ve bürokrat-ulema çatışmasından Serahsî de nasibini almıştır denebilir.

b. Hapse Girmesinin Muhtemel Nedenleri

Batı Karahanlılardan söz ettiğimiz bu hükümdarlar dönemi, Serahsî'nin yaşamış olduğu dönemin siyasi durumunu anlatır mahiyettedir. Nitekim Serahsî'nin hapse girmesinde siyâsî durumun etki etmesi yüksek ihtimaldir. Serahsî, eserlerinin bazı yerlerinde hapis hayatından, hapsin zorluğundan söz ettiğini, ailesinden ve kitaplarından mahrum kaldığından yakındığını görebiliriz. Ancak kesin olarak hangi sebepten dolayı hapse atıldığından söz etmemiştir. Serahsî'nin hayatını ele alan bazı kaynaklar, onun hapse atılmasının muhtemel nedenlerini zikrederler.

Tabakât eserlerinde, İmam Serahsî'nin hapse atılmasının nedeni ile ilgili, dönemin emîrine, hakanına “nasihat içeren bir sözü” sarfetmiş olduğundan dolayı hapsedildiği haberi yer alır.³⁴ Kendisi ise *el-Mebсут*'un 19 ayrı yerinde, *Usulü'l-Fıkh*'ın bir yerinde, *Şerhu Ziyadati'z-Ziyadat* eserinin yine bir yerinde ve *Şerhu Siyeri'l- Kebîr*'in bir yerinde olmak üzere toplam 23 pasajda, hapis hayatı, o günlerin

³³ Daha detaylı bilgiler için bknz. Ömer Soner Hunkan, Türk Hakanlığı (Karahanlılar)'da Hanedan ve Bürokrat-Ulema Çatışması: İlk Bürokrat-Ulema İhtilali, TTK Yayınları, IX/15, Ankara 2010.

³⁴ Serahsî, *Usûl*, (Ebu'l-Vefa el-Efgânî Önsözü), c.I, s.5, *Dârü'l-Ma'rife*, Beyrut 1973; İbn Kutluboğa, s.235; Taşköprüzâde, s.76; Leknevî, s.261; Kuraşî, c.II, s.28.

zorlukları ve hapse düşüren sebepten bahsetmiştir.³⁵ Ancak bu sebebi, üstü kapalı bir şekilde “apaçık hakkı söylediği için, itham yüzünden ve sarfettiği söz” sebebiyle hapse girdiğini bildirmektedir. Sarfedilen “sözün” ne tür bir söz olduğu hakkında ise, âlimler çeşitli fikirler beyan etmişlerdir.

Sâsânîler döneminde en üst derecede itibar gören Maverâünnehr âlimleri, Karahanlılar’a tâbi olduktan sonra da bu itibarı görmeye devam ettiler. Bu yeni dönemin ilk 50-60 yıl içerisinde hakanlarla âlimler arasında ciddî bir çatışma görülmemekle beraber, ufak tefek anlaşmazlıklar bulunmuştur. Nitekim Pritsak’ın belirttiğine göre Tamgaç Han İbrahim b. Nasr’ın (1052-1068) ulema ile anlaşmazlığa girdiğini ve zikredilmeyen bir sebepten dolayı imam Ebu’l-Kasım es-Semerkindî’yi idam ettirmiştir.³⁶

Serahsî hapse 466/1073 yılında girip, 480/1087 yılında özgürlüğüne kavuşmuştur. Bu 14 sene içerisinde Şemsü’l-Mülk II Nasr b. İbrahim (1068-1079), Ebû Şûca Hızır Han (1079-1080) ve Ahmed Han (1081-1088) olmak üzere üç hakan tahta gelmiştir. Yukarıda belirtildiği üzere bu üç hakanın dönem dönem fukaha ile anlaşmazlıkları olmuş, hatta bazı fakihleri idam ettirene kadar

³⁵ Tuğ, s.43.

³⁶ Pritsak, s.262.

varmıştır. İmam Serahsî'nin de bu fakihler arasında yer aldığını tahmin etmek m¼mk¼n. şimdi ise İmam Serahsî'nin hapse girmesine tahmin edilen sebepleri maddeler halinde inceleyelim:

1. Serahsî'nin biyografisini yazan en eski m¼elliflerden biri İbn Fazlulah el-Ömerî (ö.749/1349) ve diğerleri Serahsî hakkında şöyle bir rivayeti zikrederler: “Emir, çocuk sahibi cariyelerini/¼mm¼veledlerini, hizmetindeki erkeklerden h¼r olanlarla evlendirmişti. Emir orada bulunan ulemâya bununla ilgili fikirlerini sorduğunda, hepsi tasvip ederler. Ancak Serhasî: “Bir hata işledin. Çünkü hizmetçilerin hepsi daha önce h¼r olan kadınlarla evlenmişti. Bu ise cariyeyi h¼r olan kadının üstüne (kuma olarak) vermek olur.” der. Buna mukabil emir: “O halde onları boşarım” der ve nikâhları yeniler. Sonra da âlimlerin fikirlerini sorduğunda, hepsi: “Doğru yaptın!” diye cevap verirler. Fakat Serahsî: “Bir hata işledin. Zira bir ümm¼veled boşanınca, evlenmeden önce iddet beklemesi gereklidir. Bu durumda ise iddeti hen¼z tamamlanmamış olan kadınların nikâhı bahis mevzudur. Böyle bir nikâh ise caiz değildir.” diyerek itirazda bulunmuştur.”³⁷

Hamidullah, müsteşrik W. Haffening'in bu hadiseyi, Serahsî'nin hapse girmesine neden olduğunu ve hapse atan emirin Emir Hasan olduğu kanaatini zikreder. Ancak Hamidullah bunun

³⁷ Serahsî, Us¼l, c.I, s.5; İbn Kutluboğa, s.235; Taşköprüzâde, s.76; Leknevî, s.261.

yanlış olduğunu ifade etmekte, olayın Serahsî'nin hapisten çıktıktan sonra meydana geldiğini ve el-Umerî (ö.749/1349) de eserinde bunu belirttiğini, hatta emirin Serahsî'nin itirazını kabul ettiğini ve geniş bilgisine de hayran kaldığını belirtir.³⁸ Ancak Joseph Schach (ö.1969) böyle bir hikâyenin vuku bulduğuna şüphe gözüyle bakmakta, “diğer alimler”in emîrin yaptığı işi hemen doğrular durumunda olduklarını, Serahsî'nin ileri sürdüğü temel noktalara onlarca ehemmiyet verilmemiş olmasını inandırıcı bulmamaktadır.³⁹ Kanaatimizce hadise, Serahsî'nin ilmini ve becerisini göstermeye yönelik olsa da, mübalağaya kaçtığı açıktır.

2. Serahsî'nin hapse girmesine gösterilen nedenlerden bir diğeri, onun, hükümetin koyduğu haksız vergilere karşı çıkması ve bu vergilerin ödenmemesi için halkı harekete geçiren bir fetva vermiş olmasıdır.⁴⁰ Nitekim kendisi her gün konmakta olan yeni vergilerden şikâyet edip, bu vergilerin devlete değil de fakirlere verilmesini daha erdemli bir davranış olarak gördüğünü eserinde belirtmektedir.⁴¹ Böyle olduğu durumda Serahsî'nin devrin istibdadının başlıca kurbanlarından biri olduğu kolayca anlaşılabilir.

³⁸ Hamidullah, s.545; Kavakçı, s.57.

³⁹ Joseph Schacht, Serahsî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Notlar, 900. Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle Büyük İslam Hukukçusu Şemsu'l-Eimme Es-Serahsî Armağanı, s.9, AÜ Basımevi 1965.

⁴⁰ Hamidullah, s.545.

⁴¹ Mebsut, c.X, s.38-39.

Ancak Salih Tuğ, hapiste uzun süre kalmasına bu ihtimali destekleyecek sarih bir ifadenin bulunmadığını, ilgili pasajlardan da bu anlama gelecek bir ifadenin olmadığını söylemektedir. Aynı zamanda onun hapse girmesi ile ilgili ifadelerinden, “haksız vergilendirmeye itiraz” ihtimalinde, bazı “beyinsiz, aptal ve zındık, fitneci ve kalles kimselerin” hükümdar nezdinde kendi çıkarları için faaliyette bulunmaları, hapis kararının çıkmasına önemli rol oynadığını söylemektedir.⁴² Serahsî'nin işaret ettiği bu tipler, muhtemelen hükümdara yaranmak isteyen karaktersiz kimseler olsa gerekir.

Muhammed Hamidullah da Serahsî hakkında “Çağdaşları ile tartışmaları bir iz bırakmamış ve günümüze kadar gelmemişse de onun uzun yıllar hapiste kalmasının hükümetin zıddına giden hukukî-siyasî meselelerde sarsılmaz düşüncelerinden başka bir sebebi bulunmadığını söylemek yerinde olacaktır” diyerek Serahsî'nin siyâsî bir sebepten dolayı hapsedildiğine işaret etmiştir.⁴³

3. Serahsî'nin hapse girmesine bir diğer sebep de, onun fıkıh olmaktan çok ilahiyat üzerindeki tartışmalarıdır. Nitekim el-Umerî (ö.749/1349), onun münazara konusunda döneminin en iyilerinden

⁴² Tuğ, s.44-45.

⁴³ Hamidullah, s. 544; 546.

biri olduğunu belirtmiştir.⁴⁴ Bu durumda Serahsî'nin muhalifleri olan Mutezile âlimleri ile bir münakaşa yaşadığı ve fitnecilerin bunu hükümdara hakkı saptırarak, yalan ve yanlışla aktarmış, bu sebepten dolayı da hapse girmiş olabilir. Nitekim kendisinin hapis ile ilgili pasajlarından bu görüşü destekleyen tabirlere rastlamak mümkündür:

- “Bunu yazdıran, yalan ve yanlış ithamın kaldırılmasını isteyip dua edendir ki, işte bu itham yüzünden hapse düşmüş, tecrid edilmiş, aile ve oğlundan ve bütün kitaplarından menedilmiş, dua sayesinde kurtulmayı gecelerin karanlığında korku içinde ve gözleri ağlamakla isteyen kimsedir.”⁴⁵
- “Bütün beyinsiz zındıkların kışkırtması, kötü arzuları arkasından giden korkunç kimselerin ve fena tertiplerde bulunanların kışkırtması sonucu, vatanından ayrılmış ve kıymetli sultan tarafından hapsedilmiş, günahkâr fakir kulun imlasıyla *Şerhu Siyeri'l-Kebir* nihayete ermiştir. Allah onların hepsini kahretsin. Büyük, küçük herkese ibret yapsın. Çok

⁴⁴ Serahsî, Usûl, c.I, s.5.

⁴⁵ Mebsût, c.X, s.201.

güzel veli ve yardım edici olan Mevlamıza şükürler olsun.”⁴⁶

Ayrıca, kendisi için “aydınlık ve nur saçan gerçekleri dile getiren; doğruyu söyleyen, bundan dolayı esirler gibi hapsedilmiş”⁴⁷ veya “konulmuş olan batılı ortadan kaldırmak isteyen, bu sebepten sürülmüş ve hapsedilmiş”⁴⁸ tabirlerini kullanması da bu görüşü desteklemektedir.

Schacht’ın bildirdiğine göre, Serahsî’nin içinde yaşadığı Karahanlı zamanında, hükümet ve ulema arasında, Sünnîlik ve itizal terimleri içinde nakledilen münakaşalar çok sık geçmiştir.⁴⁹

4. Bir diğer görüşe göre Serahsî, devrin hakanına nasihat yolunda söylemiş olduğu bir sözden dolayı hapsedilmiştir. Hal tercümesini yazarlar, onun nasihat içeren bir sözden dolayı hapse girdiğinden bahseder, bundan başka bir açıklama yapmazlar.⁵⁰ Serahsî kendisi ise sarf ettiği bu “söz”ün ne olduğu ile ilgili üstü kapalı bir şekilde şöyle demektedir:

⁴⁶ Tuğ, s.59. Salih Tuğ, “Şerhu’s-Siyerî’l-Kebîr’in sonu” diyerek sayfa numarasını tam olarak belirtmemiştir. Şerhu’s-Siyerî’l-Kebîr’in basılmış nüshasından Serahsî’nin bu ifadelerine rastlayamadık.

⁴⁷ Mebsût, c.X, s.265.

⁴⁸ Mebsût, c.X, s.201.

⁴⁹ Schacht, s.10.

⁵⁰ İbn Kutluboğa, s.235; Leknevi, s.262; Taşkoprüzâde, s.75; Serahsî, Usûl, c.I, s.5.

- “Bunu, üzerinde Ehl-i Sünnet’in esasen mutabık bulunduğu “söz”ü rahmet yolunda sarf edip söyleyen, bir takım beyinsiz ve aptalların iftira ve fitneleri ve yine zındık ve kalleş kimselerin aldatmaları neticesinde tecrid edilip hapse konmuş olan kimse yazdırdı.”⁵¹
- “Kıyamet günü bana sermaye olsun ve ben de kazançlı kimselerden olayım diye ilimde derine gidenlerin yolunu tutarak, diğer nasihat edenler arasında benim de sarf ettiğim “söz” sebebiyle hapse düşmüş ve dünyada kurtuluşa ermekten ümidimi kesmiş vaziyetteyim. Allah azze ve celle ancak takva sahiplerinden hoşnut olur ve o salih kullarını kendine veli edinir. Ve hain olanların da hile düzenlerini hedefe vardırılmaz ve iyi insanların da mükâfatını zayi etmez. Evvel ve ahir hamd Allah’adır.”⁵²

Serahsî'nin bu ifadelerinden, sözlerinde çok ihtiyatlı davrandığı, hükümdarla olan ihtilafını tazeleyecek herhangi bir tedbirsizlikten uzak durduğu anlaşılırken, sarf edilen bu “söz”ün

⁵¹ Tuğ, s.56.

⁵² Serahsî, Şerhu Ziyadati'z-Ziyadat, Ebu'l-Vefa el-Efgânî neşri, Haydarabad 1348/1929, s.148.

mahiyetine girmeden, sadece Allah için söylediğine işaret etmekle yetindiğini görebiliriz.⁵³

Serahsî, bir diğer pasajda “Bütün beyinsiz zındıkların kışkırtması, kötü arzuları arkasından giden korkunç kimselerin ve fena tertiplerde bulunanların kışkırtması sonucu, vatanından ayrılmış ve kıymetli sultan tarafından hapsedilmiş...”⁵⁴ diyerek hükümdara kızgın ve kırgın olmadığını, fitne ve kışkırtma sonucunda hapsedildiğini anlatmak istemiştir. Eserlerinde bu meseleye defalarca vurgu yapmasına rağmen, hükümdar ile aralarında geçen meselenin ve söylediği sözün ne olduğunu açıklamamıştır.

Aslında daha önce de belirttiğimiz gibi Karahanlı hükümdarları ile bürokrat-ulema arasında anlaşmazlıklar, çatışmalar yaşanmıştır. Ancak bu anlaşmazlıkların, bazı âlimlerin idam edilmesine kadar varmasından ciddi boyuta ulaştığı söylenebilir. Tamgaç Han İbrahim’in 1068 yılında İmam Ebü’l-Kasım es-Semerkandî’yi, oğlu Şemsü’l-Mülk II. Nasr’ın ise aynı yıl içerisinde, iktidarının henüz başında Buhara’da Ebu İbrahim İsmail b. Ebi Nasr as-Saffar’ı bilinmedik sebeplerden ötürü idam ettirdiğini belirtmiştik.⁵⁵ Sonraki yıllarda ise Şemsü’l-Mülk II. Nasr’ın tahta çıkan yeğeni Ahmed Han da, dönemin Kâdılkudâtı Ahmed b.

⁵³ Tuğ, s.44.

⁵⁴ Tuğ, s.59.

⁵⁵ Pritsak, s.263.

Süleyman el-Kâsânî'yi idam ettirmiştir.⁵⁶ Ancak kaynaklarda özellikle Tamgaç Han İbrahim'in dindarlıkla, adaletle ve övgü dolu ifadelerle bahsedilmesi ile onun âlimleri neden idam ettirdiğini anlamak güçtür. Bu tür olaylardan haberdar olan Serahsî'nin, ifadelerinde neden bu kadar ihtiyatlı davrandığını, üzerine şimşekleri çekecek herhangi bir tedbirsizlikten neden kaçındığını anlıyoruz.

c. Hapsin Başlangıcı ve Sonu

Serahsî'nin hapse hangi tarihte girdiğine dair eserlerinde kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Kendisi de bu konuda net bir tarih zikretmemiştir. Ancak *el-Mebsût*'u imla ettirdiğine dair kaydettiği bazı tarihlerden, onun hapiste kaldığı süreler tahmin edilmiştir. *el-Mebsût*'un kesin tarih verdiği yerler iki yerde 27. ve 30. ciltlerde geçmektedir. 27. cildin "Kitâbu'l-Meâkil" inde şöyle bir ibare bulunmaktadır:

"Büyük zâhid imam, İmamların güneşi Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl es-Serahsî, 466 senesinin Rabiul-Ahir ayının 14ü, Çarşamba günü imla ettirerek şöyle dedi."⁵⁷ 30. cildinin "Kitabü'r-Radâ" bölümünün başında ise "Büyük zâhid imam, İmamların güneşi ve İslâm'ın övüncü Şeyh Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl es-Serahsî 477 senesi, Cemâziye'l-âhir ayının 12si

⁵⁶ Özaydın, s.408; Pritsak, s.263.

⁵⁷ Mebsût, c.XXVII, s.165.

*Perşembe günü imlâ ettirerek şöyle dedi.*⁵⁸ ibaresi geçmektedir. Ancak kaydedilmiş olan bu tarihlerde yanlışlık bulunduğunu bu konuda detaylı araştırma yapan Prof. Dr. Salih Tuğ belirtmektedir. Ona göre 27. ciltte geçen 466 tarihi, aynı ay ve güne isabet etmemekte, *el-Mebsût*'un başlangıç tarihinin imlâ esnasında unutulmuş ve sonradan eklenmiş olabileceği, ancak imlâ eden kâtibin notları tasnif ederken ihmalde bulunması sonucunda başa getirilmesi gereken tarih, 27. ciltte yer almış olabileceğini ileri sürmektedir.⁵⁹

Yine Salih Tuğ, matbu olan *el-Mebsût*'un 30. cildinde geçen 477 tarihinin, diğer yazma eserlerde 479 olarak geçtiğini de bildirmektedir.⁶⁰ Buna göre Serahsî, en geç 466/1073 yılında hapsedilip, 479/1087 yılında da hapisten çıktığını ve en az 13 sene içeride kaldığını söyleyebiliriz.

d. Hapis Şekli ve Safhaları

Serahsî'nin hapis hayatına dair ifadelerinin büyük çoğunluğu, 13 senesini vermiş olduğu *el-Mebsût* eserinde görülmektedir. Toplam 23 pasajdan oluşan ifadelerinin 19u ise *el-Mebsût*'ta bulunmaktadır. Bunun nedeni olarak hapis hayatı

⁵⁸ *Mebsût*, c.XXX, s.385.

⁵⁹ Tuğ, s.45.

⁶⁰ Tuğ, s.45.

içerisinde imlâ ettirdiği ilk eser olması ve hapistede kaldığı zaman diliminin büyük bir kısmını bu eserine vermiş olması gösterilebilir.

Serahsî, hapisteki yaşamından ilk defa IV. ciltte söz etmeye başlamıştır. Bu kısma kadar gayet sabırlı ve mütevekkil bir şekilde başladığı eseri imlâ ettirmekle meşgul olduğu görülmektedir. IV. cilde gelince, “...Bunu, Cuma namazlarına gitmekten ve halkla olan münasebetlerinden menedilmiş olan o mahpus imlâ ettirdi...”⁶¹ diye yakındığını görmekteyiz. Bu ibareden anlaşıldığı üzere Serahsî, câmiîye cuma namazına gitmekten ve kalabalık insanlarla yakın münasebette bulunmaktan menedilmiştir. Burada Serahsî'nin şöhret salmış büyük bir âlim olması ve haksızlık sonucu hapse atılması halkı etkileyebileceği gibi, hapse girmesinin nedenlerinden biri olarak görülen “konan vergiye karşı halkı kışkırtmasının” tekrarlanmaması da düşünülmüş olabilir.

Daha sonraki ciltlerde Serahsî'nin hapisteki bu ifadeleri sıklaştığını ve kendi durumuna sıkça vurgu yapmaya başladığını görmekteyiz. “Bu satırları bir kurtuluş ümidi ve ışığı bekleyen kimse kaleme aldırıldı...”⁶², “Bunu, serbestlikten mahrum, yalnızlığa mübtelâ birisi yazdırmıştır...”⁶³, “Bu kitabı, sıkıntılardan kurtulmayı dileyen, dünyanın bir

⁶¹ Meksût, c.IV, s.356.

⁶² Meksût, s.365.

⁶³ Meksût, c.VII, s.91-92.

köşesinde mahpus kalan kimse yazdırdı...⁶⁴. VIII. cildi tamamlamış olduğu iki yıllık müddetten sonra ise onun iyice sabırsızlandığı, çekilmez ve çileli günleri yaşamakta olduğunu görmekteyiz: “İki yıldır sabırla hapsedilmiş olarak ceza çeken ve her şeyi koruyan, lütfedici Allah’ın kudreti ile kurtulmayı bekleyen imlâsıyla...⁶⁵, “...çeşitli belâlarla imtihan edilen, Allahü Teâlâ’dan bu belânın ve sürgünün kaldırılmasını isteyip dua eden...⁶⁶. Eserin devamında ise kendini bir esir durumuna benzetmiş, tüm yakınlarından ve kitaplarından mahrum bırakıldığını haykırmaktadır: “Bu satırları, hakkı dile getirme uğruna esirler gibi hapsedilmiş, her şeyi bilen ve kudret sahibi olan, her şeyi en ince ayrıntılarına kadar gören ve işiten Rabb’inden kurtuluş kapısını aralamasını bekleyen imlâsıyla...⁶⁷, “Bunu yazdıran kişi bâtilin yok olup gitmesini arzuladığı için sürülmüş, hapsedilmiş ve çocuklarından, ailesinden ve kitaplarından uzaklaştırılmış, karanlık gecelerde ağlayarak, gözyaşları dökerek bu sıkıntılardan kurtulmayı Rabbinden dilemekte...⁶⁸. el-Mebsût’un matbu nüshasında bulunmayan, fakat yazma nüshasında bulunan “ücretsiz köleler gibi tecrid edilip hapse atılmış⁶⁹ ibaresi de,

⁶⁴ Mebsût, c.VII, s. 241.

⁶⁵ Mebsût, c.VIII, s. 80.

⁶⁶ Mebsût, c.VIII, s. 125.

⁶⁷ Mebsût, c.X, s.144.

⁶⁸ Mebsût, c.XII, s.108.

⁶⁹ Tuğ, s.48.

hapis hayatının ağır şartlar altında geçtiğini, hapisten kurtulma arzusunun sıklaştığını anlatmaktadır.

Serahsî'nin biyografisini yazarlar, onun bir kuyu içinde hapsedildiğini, talebelerine de bu kuyudan imla ettirdiğini ve onların bu kuyunun tepesinde veya ağzında, dikte edilen yazdıklarını bildirirler.⁷⁰ Ancak Serahsî'nin hapis hayatını araştıran müsteşrik Joseph Schacht (ö.1969) ile Prof.Dr. Salih Tuğ, eserlerinde defalarca hapis hayatından bahsetmesine rağmen Serahsî'nin böyle bir bilgiyi destekleyecek hiçbir ifadesinin olmadığını ileri sürmektedirler.⁷¹ Ancak o zamanki göçebelerin hapisanelerinin geniş kuyular şeklinde olduğunu ifade eden araştırmalar da yok değildir.⁷² Buna göre, Serahsî de geniş bir kuyuda hapsedilmiş olması muhtemeldir.⁷³

Serahsî'nin, *el-Mebsût*'un basma nüshasında bulunmayıp, yazma nüshalarının Vekâlet bölümünün son kısmında “üzgünlük ve bezginlik diyarı olan o hapishaneden artık çıkmış ve serbestlik ve hürriyetinin tamamen iade edilmesini bekleyen”⁷⁴ şeklinde bir ifadesi bulunmaktadır. *Mebsût*'tan hemen sonra kaleme aldığı *Usûlü'l-Fıkh*'ta ise “Uzcend kalesinde bir odada (zâviyede)...” demektedir. Serahsî'nin

⁷⁰ İbn Kutluboğa, s.235; el-Leknevî, s.261; Serahsî, *Usûl*, c.I, s.5.

⁷¹ Schacht, s.11; Tuğ, s.48.

⁷² Zeki Velidi Togan, *Karahanlılar Tarihine Ait Bazı Kayıtlar*, *Türk Yurdu*, V/11, s. 7-10.

⁷³ Hamidullah, s.546.

⁷⁴ Tuğ, s.48,

hapis hayatını anlattığı diğer ifadelerle birlikte değerlendirildiğinde, onun ilk önce “mihnet ve bela dolu, hüznün yeri, üzünlük ve bezginlik diyarı olan hapishanede, esir hayatı yaşadığını ve ücretsiz köle gibi bir hayat sürdüğünü” görmekle birlikte, daha sonraki ifadelerinden onun kaledeki daha rahat olan bir odaya alındığını anlamaktayız.

Şerhu's-Siyeri'l-Kebir'in el-Hâsırî nüshasında ise “Başlangıç Uzcend'dedir ki, (tarihi) Zi'l-Kaada ayının ilk günü olan pazartesidir. Eş-Şeyhu's-Sabiru'z-Zaki Amir Gûn Ebî Ali el-Hüseyn b. Abî'l-Kasım lakabıyla anılan kimsenin evinde “Eman” babının sonuna kadar (yazılmıştır). Sonra yazdırmaya Uzcend hisarında (devam) için emrolunduk ve (burada) “Şurût” bölümünün ilk bâbına kadar geldik...”⁷⁵ denilmektedir. Buna göre Serahsî, kalede bulunan odadan (zâviyeden) serbest bırakılmış ve kendisini himayesine alıp hürmet gösteren Emir Gûn lakaplı şahsın evinde *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir*'in imlasına başlamıştır. “Eman” bâbının sonuna gelindiğinde ise tekrar kaleye dönme emrini aldığını görmekteyiz. Muhtemelen bu defa kuyudaki ilk yerine değil, kalede bulunan “odaya” (zâviye) dönmüş olsa gerektir. Burada başlamış olduğu *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir*'i “Şurut” bâbının başına kadar

⁷⁵ Tuğ, s.58.

yazdırmaya devam etmiş, daha sonra da tamamen serbest bırakılmıştır.⁷⁶

e. Hapiste İmlâ

Kaynaklarda verilen bilgiye göre Serahsî bir kuyuda hapsedilmiş olup, öğrencileri de bu kuyunun tepesinde (veya ağzında) oturur, hocaları ile bu şekilde ders yaparlardı.⁷⁷ Hapsedildiği yerin kuyu şeklinde olup olmadığı tartışmasına girmeyeceğiz. Ancak eserlerinin büyük bir kısmını hapiste imlâ ettirdiği için Serahsî'nin ders işleme metodunu ele almaya çalışacağız.

Serahsî'nin biyografisini ele alan kaynaklar, onun, hapiste imlâ ettirdiği eserlerini hiçbir kitaba müracaat ve mütâlâ etmeksizin, tamamen hatırasından ve ezberinden yazdığını ileri sürerler.⁷⁸ Ayrıca onun kuvvetli hafızaya sahip olduğunu gösteren bir hikâyeye de yer verirler. Buna göre Serahsî, Şafiî'nin ezberlediği hadis malzemesinin 40 misli fazlasını ezbere biliyordu.⁷⁹

Şüphesiz Serahsî, hapishanede bütün kitaplarından mahrum edilmişti. Bununla ilgili kendisi *el-Mebsût*'ta şöyle demektedir: “...ailesinden, oğlundan ve bütün kitaplarından menedilmiş kimse...”⁸⁰. XX.

⁷⁶ Tuğ, s.49.

⁷⁷ İbn Kutluboğa, s.235; el-Leknevî, s.261.

⁷⁸ İbn Kutluboğa, s.235; el-Leknevî, s.261; Taşkörüzâde, s.75; Serahsî, Usûl, c.I, s.5.

⁷⁹ İbn Kutluboğa, s.234; el-Leknevî, s.262; Serahsî, Usûl, c.I, s.5.

⁸⁰ Mebsût, c.XII, s.108.

cildin Vekâlet konusunu işlerken bu konuyu bir kez daha hatırlatmaktadır:

“Bu konuda nakledilenler, kayda geçmiş olarak bendeki eserlerde vardır. Ancak kitaplarımdan hiçbiri yanımda yok. Şu anda, bu nakillerden aklıma da gelen yok. Eğer bir gün kitaplarıma kavuşmak nasip olur veya örnekler aklıma gelirse, ne zaman olursa olsun, onu imkân derecesinde sizlere aktaracağım. Konuyu olduğu gibi, kitabın sonunda yeniden ele alınız.”⁸¹

Bazı araştırmacılara göre ise kitaplarından mahrum olmak, ezberinden imlâ ettirmek anlamına gelmez. Muhammed Hamidullah (ö.2002), Serahsî'nin öğrencilerinin kendi kitaplarını getirmelerinin yasak olmadığını, dolayısıyla öğrencilerin önce metni okumaları, sonra hocanın bunu şerh etmesi yoluyla da imlânın mümkün olabileceğini ileri sürmektedir.⁸² Joseph Schacht (ö.1969), *el-Mebsût'un Kitabu'l-Hiyel'i*, *el-Hâkimü'ş-Şehid'in el-Muhtasar'ını* ve İmam Muhammed'in *el-Asl* kitabı ile yaptığı karşılaştırma sonucunda, *el-Mebsût'un* çeşitli kaynak kitapların terkiibinin bir neticesi olduğunu ve ezberden yapılan bir imlânın sonucu olmadığını söylemiştir.⁸³ Buna göre öğrencilerin, *el-Muhtasar* metnini Serahsî'ye okumuş oldukları gibi, diğer metinleri de okumuş olmaları muhtemeldir. Ayrıca Serahsî'nin *el-Mebsût'ta el-Muhtasaru'l-Kâfi'nin* yanlışlarından

⁸¹ Mebsut, c.XX, s.10.

⁸² Hamidullah, s.546.

⁸³ Schacht, s.12.

bahsetmesi ve doğru olanın el-Asl'ın bazı nüshalarında olduğunu belirtmesi⁸⁴ bu kanaati kuvvetlendirmektedir.

El-Mebsût'un I. cildi üzerinde yaptığımız araştırma sonucunda kaynak olarak *el-Asl* ile beraber 20 eserin ismi geçtiğini görmekteyiz. Bunlar İmam Muhammed'in *Ziyâdât*,⁸⁵ *Ziyâdâtü'z-Ziyâdât*,⁸⁶ *el-Camiu's-Sagîr*⁸⁷, *en-Nevâdir*⁸⁸, *Şerhü'l-Âsâr*⁸⁹, *el-Hârûniyyât*⁹⁰ eserlerinden başka Ebû Yûsuf'un (ö.182/798) *El-İmlâ*⁹¹, *el-Emâlî*⁹², Hasan b. Ziyad'ın (ö.204/819) *Kitabu's-Salât*⁹³, İbn Şûcâ'nın (ö.?) *Şerhu'l-Mücerred*⁹⁴, Kerhî'nin (ö.340/952) *el-Muhtasar*⁹⁵, Tahâvî'nin (ö.321/933) *el-Muhtasar*⁹⁶, İbn Rustem'in (ö.?) *Nevâdir*⁹⁷, el-Hâkimü's-Şehîd'in (ö.334/945) *el-Munteka*⁹⁸, Nuh b. Ebî Meryem'in (ö.173/789) *el-Câmî*⁹⁹,

⁸⁴ *Mebsût*, c.XXIX, s.68.

⁸⁵ *Mebsût*, c.I, s.9, 221, 222, 351.

⁸⁶ *Mebsût*, c.I, s.242.

⁸⁷ *Mebsût*, c.I, s.288, 292, 415.

⁸⁸ *Mebsût*, c.I, s.113, 153, 208, 321, 426.

⁸⁹ *Mebsût*, c.I, s.149.

⁹⁰ *Mebsût*, c.I, s.439.

⁹¹ *Mebsût*, c.I, s.132, 160, 190, 209, 221, 226, 298, 315, 322, 348, 412.

⁹² *Mebsût*, c.I, s.23, 78, 103.

⁹³ *Mebsût*, c.I, s.22.

⁹⁴ *Mebsût*, c.I, s.11.

⁹⁵ *Mebsût*, c.I, s.404.

⁹⁶ *Mebsût*, c.I, s.56.

⁹⁷ *Mebsût*, c.I, s.120.

⁹⁸ *Mebsût*, c.I, s.122.

⁹⁹ *Mebsût*, c.I, s.161.

Ebû Süleyman el-Cüzcânî'nin (ö.200/816) *Nevâdir*¹⁰⁰, müellefinin ismi verilmeksizin *el-Mücerred*¹⁰¹ ve kendisine ait olan *Şerhu'l-Câmi*¹⁰² ve *Şerhu'z-Ziyâdât*¹⁰³'tır. Birçok yerde atıf yapılan bu eserlerin hepsinin Hanefî hukuklarına ait olduğunu görüyoruz. Ayrıca Serahsî, İmam Muhammed'in iki öğrencisi olan Ebû Süleyman el-Cüzcânî (ö.200/816) ile Ebû Hafs el-Kebîr'in (ö.217/832) rivayet ettikleri *el-Asl*'in iki nüshası üzerinden çalıştığını da görüyoruz. Çünkü kuyunun kirlenmesi, temizlenmesi ve teyemmüm gibi konularda, Serahsî iki nüshadaki farklılıklara dikkat çekmekte ve İmam Muhammed'in iki nüshada aynı görüşte olmadığı noktaları belirtmektedir.¹⁰⁴

Buna göre Serahsî'nin *el-Mebsût*'u ezberinden yazdırdığı görüş zayıf kaldığı kanaatindeyiz. Her ne kadar kendisi tüm kitaplarından mahrum edilmiş ise de, öğrencilerinin yanlarında kitaplarını getirmeleri yasaklanmamış olabilir.

f. Hapisten Çıkışı

İmam Serahsî hapisten 480/1087 yılında çıktıktan sonra Merginân'a gitmiştir. Bununla ilgili *Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr*'in el-Hâsırî nüshasında şöyle demektedir: "...480 senesinin Rabiul-Evvel ayının

¹⁰⁰ Mebsût, c.I, s.321, 392, 406, 407, 424.

¹⁰¹ Mebsût, c.I, s.11, 12.

¹⁰² Mebsût, c.I, s.428.

¹⁰³ Mebsût, c.I, s.443.

¹⁰⁴ Mebsût, c.I, s.117, 168, 221.

*bitmesine on gün kala Cuma günü kurtuluş ve serbestlik tahakkuk etti.*¹⁰⁵

Merginân'a vardığında İmam Seyfeddin isminde birinin evinde bir süre misafir olarak kalır ve *Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr*'i burada tamamlar. "480 senesi Rabiu'l-Evvel ayının son günü olan Pazar, Uzcend'den hareket edip, el-İmamu'l-Ecelü'z-Zâhid Seyfuddin Ebî İbrahim İshak İbn İsmail'in evine indik..."¹⁰⁶

Serahsî'nin Merginân'da kimin evinde kaldığı hususunda kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Örneğin, İbn Kutluboğa (ö.879/1474) ile Leknevî (ö.1304/1886), Serahsî'nin hapisten çıktıktan sonra Merginan'a (Fergana bölgesi) gittiğini ve Emir Hasan'ın onu evine aldığını, ikramda bulunduğunu, hatta öğrencilerinin de oraya vardıklarını ve emirin dehlizinde hapiste başlamış oldukları *Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr*'in imlasını tamamladıklarını anlatırlar.¹⁰⁷ Ancak Serahsî'nin bizzat kendisinin Emir Hasan'ın değil de, İmam Seyfüddin'in evinde kaldığını belirtmesi, bu bilginin geçersiz olduğunu göstermektedir.

Müsteşrik Joseph Schacht (ö.1969) ise, bu iki ismin de aynı şahsa hitap ettiğini iddia etmektedir. Ona göre, "emîr" kelimesi, "imam" kelimesinin yerine boşuna kullanılmamıştır. Serahsî'nin öğrencisi olan Muhammed b. İbrahim el-Hâsırî'nin (ö.500/1107)

¹⁰⁵ Tuğ, s.59.

¹⁰⁶ Tuğ, s.58.

¹⁰⁷ İbn Kutluboğa, s.235; el-Leknevî, s.261; Taşköprüzâde, s.75.

verdiği bilgilere göre, Serahsî'nin kaldığı evin sahibi, bir din âlimi idi ve lâkâbı da “Seyfuddin” idi. Ancak Serahsî'nin onun hakkında kullandığı tabirler, onun dinî ve ilmî otorite dışında bir de siyasî otoritesinin olduğunun ihtimalini verir.¹⁰⁸ Muhammed Hamidullah ise, Emir Hasan'ın Merginan valisinin adı olması ve cariyelerle ilgili hadisenin de bu şahısla ilgili olmasının muhtemel olduğu kanaatindedir. Nitekim el-Ömerî'nin câriyelerle ilgili olaya “hapisten çıktıktan sonra beldenin emîri...” diye başlaması da bu görüşü teyid eder gibidir. Çünkü burada geçen “emîrü'l-beled” tabiri daha çok vâli için kullanılmıştır.¹⁰⁹

Serahsî Merginan'a geldikten sonra diğer fukahanın da isteği üzerine *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir*'in imlâsına devam etmiştir. Bununla ilgili kendisi şöyle demektedir: “...*el-Şeyhu'l-İmamu'z-Zâhid Seyfuddin ve fukaha, hepsi de el-Şeyhu'l-İmamu'l-Ecelü'z-Zâhid İmamu'l-Eimme ve Sadru'l-Ümme'den bu kitabı tamamlamasını istediler ve o da “Kitabu'ş-Şurût”tan itibaren onun evinde Rabiu'l-Âhir ayının 24. Günü Çarşamba başlayarak, Allah'ın yardım ve muvaffak etmesiyle 480/1087 Cumadia'l-Evvel ayının 3ü olan Cuma günü tamamladı.*”¹¹⁰

¹⁰⁸ Schacht, s.13.

¹⁰⁹ Serahsî, *Usûl*, c.I, s.5; Hamidullah, s.545.

¹¹⁰ Tuğ, s.59.

g. Vefatı

Kaynaklar, İmam Serahsî'nin 480/1087 yılında hapisten çıktığını, Merginan'a vardığını, orada İmam Seyfüddin'in evinde ikamet ettiğini ve hapiste başlamış olduğu *Şerhu Siyer'il-Kebir*'in imlâsını tamamladığından söz ederler. Ancak bundan sonrası ile ilgili hiçbir malumat verilmez. Serahsî'nin vefat ettiği tarih konusunda da farklı rakamlar bulunmaktadır. Biyografi eserleri ölüm tarihi ile ilgili "490 yılına doğru; 500 yılına doğru; 438 yılında"¹¹¹, "483 yılında" gibi rakamlar vermekle beraber, İbn Kutluboğa ile Leknevî'nin, Serahsî'nin hapisten çıktıktan sonra Merginan'a gitmesinden söz etmeleri 483 tarihini destekler mahiyettedir.¹¹²

Ancak günümüzde Serahsî'nin mezarının, hapiste kaldığı Özkent'te bulunması kafalara soru işareti doğurmaktadır. Yaklaşık 80 yaşında hapisten çıkan Serahsî'nin, Mergînan'da bir süre kaldıktan sonra başkent Özkent'e geri geldiğini tahmin etmekten başka bir açıklama bulamıyoruz.¹¹³

¹¹¹ Leknevî, s.261; Eserdeki 438 tarihinin basım hata sı olduğu kanaatindeyiz.

¹¹² İbn Kutluboğa, s.235; Leknevî, s.261; Kuraşî, s.29.

¹¹³ Kırgızistan'ın Özgön şehrinde bulunan Serahsî'nin kabrinin ona aidiyeti konusunda yapılan araştırma için bkz: Nusret Çam, Kırgızistan'ın Özkent Şehrinde Serahsî'ye Atfedilen Mezar, Erdem, 2009, sayı:54, s.108.

Sonuç

Dünya tarihinde hükümdar-ulema veya başkan-aydın ilişkisinde anlaşmazlıklar her zaman vaki olmuştur. Gücü elinde bulunduran hükümdarın nice aydınları şu veya bu sebepten dolayı hapse attırdığı veya idam ettirdiği bilinir. Serahsî'nin ilerleyen yaşına rağmen hapse girmesine de bu açıdan bakılabilir. Kendisi eserlerinde hapse girmesine neden olan sebebi açık olarak zikretmemiştir. Ancak üstü kapalı bir şekilde hükümdara yaptığı “nasihat içeren bir söz”ün sebep olduğunu belirtmiştir. Bu “söz”ün ne tür bir söz olduğu yönünde birçok yorumlar yapılmıştır.

Serahsî'nin hapse girmesine muhtemelen neden olan dört durum tespit ettik. Bunların içerisinde vergi ile ilgili olan sebep kanaatimizce daha uygun gözükmektedir.

Serahsî, 14 yıllık hapis hayatını ilimle uğraşarak verimli bir şekilde geçirmiştir. Kendisinin de belirttiği gibi *Muhtasaru'l-Kâfi*'yi şerh etmesi daha önce de istenmiş, hapse girince arkadaşları ve talebelerinin bu istekleri üzerine bu işe girişmiştir. Böylece 30 ciltlik devasa bir başyapıt eser meydana getirmiştir. Onun *el-Mebsût* isimli bu eseri, Hanefî fikhını delilleriyle birlikte detaylı bir şekilde işleyen ve tahliller yapan mezhebin neredeyse tek kaynağı sayılmıştır.

Serahsî, *el-Mebsût*'ta belirttiğine göre hapiste kitaplarından mahrum edilmişti. Dolayısıyla klasik kaynaklarla onun bu eserini

tamamen hafızasından yazdırdığı görüş hâkim olmuştur. Ancak araştırmacılar başka ihtimali, yani öğrencilerin yanlarında kitaplarıyla gelme ihtimalini de bulundurlar. Buna göre talebesi asıl metni okur, hocası da şerh eder, öğrenciler da söyleneni imla ederlerdi. Bize göre de bu varyant daha makul gözüktür. Nitekim el-Mebsût'un birçok yerinde İmam Muhammed'in eserlerinin farklı nüshalarından çalıştığını görmek mümkün.

Serahsî, kendi zamanına kadarki bütün mezhep birikimini eserlerinde tespit etmekle, İmam Muhammed'den sonra Hanefî fikhının ikinci müdevvini olarak kabul edilir.

Kaynakça

Muhammed Hamidullah, DIA “Serahsî”, XXXVI, Ankara 2009.

Abdulhayy el-Leknevî, “el-Fevâidu’l-Behiyye fî Terâcimi’l-Hanefiyye”, Beyrut 1998.

Taşköprüzade, Tabakatü’l-Fukahâ, b.y.y. 1961.

İbn Kutluboğa, Tâcu’t-Terâcim, Dârü’l-Kalem, Dimaşk 1992.

Abdülkâdir el-Kuraşî, el-Cevâhiru’l-Mudiyye Fî Tabakâti’l-Hanefiyye, Dâru’l-Ma’rif, Haydarabad 1332.

Merginânî, el-Hidâye Şerhu Bidâyetü’l-Mübtedî, (Leknevî’nin mukaddimesi), I, Pakistan 1995.

Serahsî, Usûl, (Ebu’l-Vefa el-Efgânî Önsözü), Dârü’l-Ma’rife, Beyrut 1973.

900. Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle Büyük İslam Hukukçusu Şemsu’l-Eimme Es-Serahsî Armağanı, AÜ Basımevi 1965.

Omelyan Pritsak, “Karahanlılar” IA, VI, Maarif Basımevi, İstanbul 1955.

Erdoğan Merçil, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 1985.

Abdülkerim Özaydın, “Karahanlılar” DIA, XXIV, Ankara 2001.

V.V. Barthold, Moğol İstilasına Kadar Türkistan, İstanbul 1981.

Serahsî, Şerhu Ziyadati’z-Ziyadat, Ebu’l-Vefa el-Efgânî neşri, Haydarabad 1348/1929.

Zeki Velidi Togan, Karahanlılar Tarihine Ait Bazı Kayıtlar, Türk Yurdu, V/11, s. 7-10.

Serahsi, Mebsut, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, b.t.y.

Serahsî, Mebsut (terc.Mustafa Cevat Akşit), Gümüşev yay., İstanbul 2008.

Nusret Çam, Kırgızistan'ın Özkent Şehrinde Serahsî'ye Atfedilen Mezar, Erdem, 2009, sayı:54.

Ömer Soner Hunkan, Türk Hakanlığı (Karahanlılar)'da Hanedan ve Bürokrat-Ulema Çatışması: İlk Bürokrat-Ulema İhtilali, TTK Yayınları, IX/15, Ankara 2010.